

ժուռ լերանց վրայ հաստատեց: Այս մարդուս ասարակելի կը տիրէ շէնդրայի եւ Հայաստանի մէջ, Բէյո Ջարդէյն եւ Թուր-Ալեքիս տները, անխորի ամեն ազգերն կը ջարդէին: Մոգական կրօնը մը ունէին՝ սակայն ով որ զՄահգին Աստուած չէր համարէր, այնպիսին օտարականի տեղ կը դնէին: Մամուրուն թագաւորն անգամ անոնցմէ կը վախճար: Երբ Քարդամին վաճար եւ շըլփազ դուրսին կողպանելու եկան, Հասան (ալ-Հասան բ. Մահ)՝ եռանդի եկաւ, վասն զի քրիստոնէից հետ լաւ էր, յանկարծախի անոնց վրայ յարակեցաւ, Քուրդացիները շախմատեցան եւ փախան: Իսկ անիկա, զոր աստուածացուցած էին, ասիրուեցաւ քողը մէկդի նետած: Հասանի առջեւն իոյս տալ: Սակաւաթի եւ խմորով մը Աշուրի որդւոյն Սահակի երկիրն ապաստանեցաւ: Սահակ զինքը բռնեց շլիճայի զարկաւ: Քուրդանացիներն երբ իրենց թագաւորին բռնուիլը լսեցին, հաւաքուեցան եւ դիմեցը Սահակայ վեհանքի վրայ: յարձակեցան: Սահակ անապատեց Սահգիթի դուռը կողքը, անոր դուռը, իր բնից մէկ մասը եւ ընտանիքը առնելով փախաւ: Երբ վրան մտան Մահգիթի գին միայն գտան:

Քիչ ետքը, երբ Սահակ իր բանակովը Ցայ-Փայեհուր (Ցանկաց) դէմ կռուեցաւ զայնմ էր, Քուրդանացիներն անոր ընտանեկն եւ որդւոց զարան լարեցին: Հեթանոս կին մը այս դարանը յայտնեց զիւրի մէջ: Սահակի ամուսնոյն կրօնաւոր մէկ եղբորը եւ տղովդէնէ բազմութիւն մը բերդի մէջ ամրացան: Քուրդանացիներն եկան, գտածունն սպանեցին, բերդին մէջ եղողներուն դէմ կռուեցան եւ քարերով հարուածեցին բերդը: աները մտան: Այդ, իրենց յոյսը բարեպաշտ կրօնաւորին աղօթքին վրայ էր, որ քրիստոսի ոգոր մութիւնը կը հայցէր երկրպագութիւններով եւ որոց մասունքը ձեռքը բռնած. իւր բարեպաշտ քրոջմէն աղթքի կը յորդորուէր: Աերկինն իր ստեղծեց մանկիկը Աստուծոյ առջեւ դրաւ բռնով: «Քրիստոս, գտնէ այս մանկանս համար, որ մկրտութեան անկարելիին ունի, օգնէ ժառանգորդի»: Երբ Քուրդանացիները ներս մտնելու վրայ էին, վասն զի բերդին դուռն այրած էր, ուրիշ կրօնաւոր մը՝ Փենեկէսի տնակի իրիկի մի առաւ, պարպէն գուրս խոյացաւ, ինք գինքը Քուրդանեցիները դիտարորին առջեւ գտաւ, եւ Աստուծոյ օգնութեամբը խոցեց եւ սպանեց զանիկա եւ այս կրօնաւորին բան մը չլքեցան ընել: Իրիկուն եղաւ: ամբողջ դիմեցը արթնուն մնացին եւ հանցեցին: Սահակի բարեպաշտ ամուսնին առաջնորդը ինք զինքը մահուան փառնգի մէջ դնել, որպէս զի չըլլայ թէ անհաւատից ձեռքն իյնայ: զինաստուն մտաւ եւ սպեկզօծ սուր մը առաւ, որպէս զի անոր վայելէր պատմառաւ: զինքն սպանեց, առաւորնէ իսկ արամագիր էր դուրս ելելու եւ մեռնելու: Բայց Աստուած, որ «զինքը ճշմարտապէս օգնութեան կոչողներուն մերձ է» այնպէս բրաւ որ Քուրդանեցիներ բերդին յարձակումը ձգեցին, կարծես թէ արդէն դրաւած ըլլային վայել, եւ սկսան երկիրն վրայ ջրուաններն կո-

ղապտել, որպէս զի չփախչին: Երբ կողպանովով ժամանակի կը կորոնցրենք, Սահակ յուր առաւ, հետեւակապօր զոյցը, որոնք ամբողջ մտան: Եւ երբ անգլամենք Վերափն ետ դարձան՝ գիմացին հակառակորդը երիտասարդները գտան, որոնց սուրբ քարերով օգնութեան կը գտնէր: Սահակ երկրորդ օրը հզօր բանակով մը հասաւ, եւ որովհետեւ Քուրդանեցիներ բերդին յարձակումովը դրաւած էին՝ իրենց պահպանուց ձայնը լսեցին: Երբ յարձակում կրեցին՝ կռուի զարմուցին եւ փախան: Անոն մէջ թաղուեցան եւ այսպէս տանեցը սպանուեցան եւ փնջացան: Այս եղաւ Մահգիթի եւ անոր բոլոր հետեւողներուն վախճանը:

Ենայտ առանձնորդին եղաւ Հարուն, զոր Ալի սպանեց, իսկ անիկ ետքը Բարաք անդերորդ: Վերջինս Հռոմէականաց թէոփիլոս թագաւորն օգնութեան խնդրելու դիմեց, ժամանակագրութիւն Միքայիլին Ստորի (հրա. Chabot, Հատոր Գ, էջ 507b-509a, = 50-52 թրգմ.):

Քուրմամեանց միջին սղեքնաւորութեան մասին այս տեղեկութիւնը շատ անսովորականերէ մտադրութեան արժանի է: Բայց հոս այսչափ միայն ի վեր հանեց որ Մահգիթի Քուրդութիւն (Գիտնիսիս) այս անուամբ կը լիշէ աղանդը՝ կամ աւելի ճիշտ հռոմէական (արաբ. المذنبية, المذنبية) Գիտնիսիսի խաւքին համաձայն իր քննարկութիւնը հաստատած էր Քարպապոյի Տպագաւաժուտ լերանց մէջ, մինչդեռ արաբական տեղեկութեանց համաձայն

Արապառականի Բաւա՝ (البين, البين) Լեւոն աղանդապետին երեսն ելլելէն մինչեւ Բարաքի անդերով՝ աղանդին թէ իրեն սղեքնաւոր կը թէ իր կենդանի կ'երեւայ: Մահգիթի Ջաւանուս բ. Սահակ (արաբ Մահ) Բարաքի վարպետը՝ համակարգ է: որմէ հուրմամեանց անվانیه ալ անուանուեցան: Վարպէ Գ. Ալի աթ Տամափի, որ Բարաքի պատմութիւնը գրած է, տեղեկութեանց նայելով Ջաւանուս իր հակառակորդը Աբու Իսմայիլ Բաւա լերան մօտ կույս մը մէջ զարկած եւ սպաննած է, Բայց ինքն ալ նոյն կույսն մէջ առած վերքը մը երեք օր ետքը կը մեռնի (Ֆիհրիս Գ Գ): Բնական է որ այս պատմութիւնն շատ աւելի արժանահաւատ է Գիտնիսիոս Տէլ-Մահգիթի պատմութեան, քանի որ զէպերներն թէ տեղով եւ թէ ժամանակով աւելի մօտ է անիկա:

Բարաքի մէջտեղ իյնելն յառաջ Ջաւանուսի ժամանակի եղած խառնարկութեանց պատմութիւնը թէ Գիտնիսիոս եւ թէ արաբացի մատենագիրներն ժամանակագրապէս տեղորոշ կը թողուն: Վասն զի երբ Բարաք թէոփիլոսի հետ բանակցութեան մէջ

1 Մովս. խոր. Բ. Գ. էջ 116: Ս. Վեհե հոս Բարաքի պատմութիւնն ապրտած է, երբ կը պատմէ թէ Երուսաղեմ բռնաւորն ապագած հայ Բաւաճն իշխանին հետեւապետը եղած են Բաւա եւ Ուլան զաւանդը (أولسان و باو) իսկ խոր. (Գ. 3). իսկ հուրմամեանց համար կ'երեւայ թէ Բաւա Լեւոն Մահգիթին բնակարան եւ ապաստանարան եղած է:

2 Ցար. Գ. 1. 10. 10 լէ. Եպիսկոպ. Ե. ԿԿԿ. 2:

Թովմ. Գ. ժ. 218, Աշոտ եւ Էսպուհ՝ Մարտի որդիները, Վարդան 79:

28. Թովմ. Գ. ժ. 191 (տ. Թ. 25), ժ. 213, Սմբատ եւ Էսպուհ եւ Մուշեղ, Մովսէս իշխեցողը:

29. Աբա, սպարապետ Հայոց, եղբայր Իշխանաց իշխանին, Թովմ. Գ. ժ. 222:

30. Թովմ. Արծր. Գ. ժ. 213:

31. Ասիկա գուցէ Աշոտի որդի՝ Էսպուհն է որ ԱՅմուղ Բ. խալիկը արարացի կուսակալը Զորոյ մը վրայ նստեցուցած Ասորիք տարաւ, Թովմ. Գ. ժ. 222:

(Էսոր-նախիւն)

ԴՅՏ. Յ. Վ. ՄԱՐԳՈՒՍՏ
Փարզմանեց Հ. Մ. ՀԱՊՈՂԱՆԵՆ

Յ Ե Ղ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ժ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Գ

ՅՏՄԳՈՒՍ ԳՆՏԳՈՒԹԵՆ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԵԼԵՊԻՒ ԶԵՍՄԻՐԻՄԵԱՆ

Կ Ա Ո Ւ Ն Գ.

(Էսոր-նախիւն-Թիւն.)

ՏՈՂ 50. Բոջայք հայկազան: Թէ ռատի եկած հաստատուած էին հոն այս հայ բոջայները, Երեմիա 24-էկի բան մը չ'ըսեր այդ մասին, միայն կ'աւանդէ (տող 51), թէ տառնց այրիքը տունը նստելով մաղ շինող եղած են, եւ կիներն ալ այդ մաղերուն թափառայած վաճառողները: 52-րդ տողին մէջ Երեմիա կը թուի գանգատիլ, երբ այդ կիներուն քաց երեսով շուռ գալը կը յիշէ. բան մը՝ որ շատ անբնական եւ անվարկիւշ համարուած էր հին բարի ժամանակները. քաց երեսով տունէն դուրս ելլող, առանց քողի պատող կիներն անբարոյական կը համարուէին. ինչպէս արդէն խիստ յստակօրէն կը յայտնէ զայդ՝ ազգային իրոք բաւել, զոր Երեմիա անողորմաբար կը դրոյմէ անոնց քով:

Սիրացաւ տրտունջի, ծանուկ մորմոքի մէջ զօրաւոր շնչաւ կը ցոյլ կարծես Երեմիայի այդ (52) տողէն, մանաւանդ անոր վերջին պարբերութիւնէն, երբ կ'ըսէ՝ ալքը քաղմացն ի վայրս թուրքացան:

Արեւի անոնցմէ շատ աղամարդեր ալ հաւաքընին փոխեր են. զգուհի արգելի իրենց կիներու անբարոյութենէն, թէ ոչ՝ անոնց ան-

բարոյութեանը զխաւոր պատճառ ու ստեղծիչ ըլլալուն, իրենց յոյժ ծուլութեամբ:

ՏՈՂ 53. Դավթրմընի հայք, ոյս/նքն ջորեկանն հայեր, որոնք բոջայներ էին նաեւ անշուշտ: Անոնց մասին ալ լաւ գաղափար մը չի տար Երեմիա, ընծալքարմունք են անոնք, կ'ըսէ, Անդրիանուպոլսն գացող-եկող, զորս կ'որակէ իբրեւ կանչ կանչողը (մանի կանչող) եւ իշոցնատուր (տող 34), իմա հայհայտիք բերնով պոռացող կանչուողներ, կամ պարզ ըսելու համար՝ սրիկաներ:

Բոջայներ մինչեւ ցարդ կը գտնուին գեո՝ Երեմիայի ցոյց տուած տեղերը. անոնք բնաւ չեն տարբերի իրենց հին պատկերներէն, բայց բարեբախտութիւն է ըսել, թէ անոնց մէջ հայ գրեթէ չկայ այժմ:

Հայ բոջայները շատ առիթներով ուսումնասիրութեան նիւթ եղած են մեր մէջ: Գ. Բասմաջեան 1888—1892-ի Արեւելքներուն եւ 1892-ի Սանզումներուն մէջ ունի անոնց վրայ ընտիր հրատարակութիւններ. Վ. Փափազեան գրի առած է 1900-ի հայ-բոջայներ անունով լաւ երկ մը, որ ներկայացուցած է իզմիրեանց գրական մրցանակին. Բերմուդէ Պապականեան ուսներէն լեզուով գիրք մը հրատարակած է անոնց վրայ, եւ Գրիգոր Վանցեան ալ Տփլիսի Մուրճ հանդէսին մէջ տարիներ առաջ լաւ ուսումնասիրութիւններ, զորոնք արտասուած է ապա, Կ. Պոլսոյ Հայրենիք օրաթերթի 1893—1894 թուականներուն:

Կ'արժէ կարգաւ այս ամէնքը, հայ բոջայներու ծագումին, լեզուին եւ սովորութիւններուն վրայ գաղափար մը առնելու համար:

ՏՈՂ 62 եւ 63. Այս տողերը գիծովներու երգեր են, անոնց նշանակութիւնը վերի վերոյս է, ո՛վ տրտմած, եկ, շուտով ծոցս մտի՛ր պահ մը, որպէս զի համբոյրի առուտուր ընենք (այսինքն՝ համոյրներ փոխանակենք):

Ամէն մէկ բառին առանձին նշանակութիւնն իմանալ ուզողին կը յանձնարարենք դիմել՝ ծանօթագրութիւններու սկիզբը զետեղուած բառացուցակին:

ՏՈՂ 66 եւ 67. Փոքր ինչ միսիթարական են արգարեն այս տողերը, որոնք հայ գեւուներուն, աւելի գեւու հիններու աշխատող դատող ըլլալը գոնէ կը յայտարարեն. մինչ յոյներունը շուայտ, ցոփ, գինեատուններու մէջ ծածան պարերով երգող խաղող ու պատանիները գլխէ հանող, որպէս եւ են իսկ ցայսօր դարերէ ի վեր: